Elementele filosofiei schopenhaueriene în opera lui Eminescu

Nicolae Zberea (1908-1990)

București
29 septembrie 2025

Dacă n-ai înţeles această poruncă supremă: „mori şi te desăvârşeşte”,
tu nu eşti pe acest pământ obscur, decât un străin care rătăceşte.
(Goethe)

Originalitatea şi specificul cugetării schopenhaueriene se reliefează atât de distinct în creaţia lui Eminescu, încât ajunge o scurtă privire asupra operei marelui filosof pentru a stabili măsura în care poetul nostru şi-a însuşit din ideile lui Schopenhauer.

Schopenhauer însuşi compara undeva sistemul său filosofic cu Theba, „cetatea cu o sută de porţi”. Într-adevăr, expunerea clară şi naturaleţea organică a arhitectonicii sale, face posibilă întrezărirea „ideii unice”, deja în fiecare mare capitol al creaţiei sale. Fără îndoială, însă, poarta principală sau pronaosul cugetării sale, îl constituie gnoseologia sau filosofia cunoaşterii.

În tot cuprinsul acestei probleme, Schopenhauer caută să spulbere marea iluzie a realismului naiv înnăscut, adică credinţa că lumea înconjurătoare, în care trăim şi de a cărei evidenţă nu ne îndoim niciodată, - că această lume, cu munţii, mările, sorii şi planetele ei, nu este totuşi lumea reală. Şi aceasta, din simplul motiv că lumea se află în spaţiu, timp şi cauzalitate, iar aceste forme nu aparţin lumii ci intelectului nostru. Deci Absolutul, lucrul în sine, adevărata lume, lumea reală se află în afara timpului, spaţiului şi cauzalităţii şi intelectul nostru este acela care aruncă peste ea, o învăluie, o înveştmântează în hainele unor forme străine ei, dar care sunt înnăscute minţii noastre (se afla în ea apriori). Datorită acestui fapt lumea apare deja transfigurată, deformată în conştiinţa noastră.

Căci dacă vom aprofunda această problemă, vrând-nevrând, va trebui să recunoaştem că lumea nicidecum nu există de-a gata în afară iar percepţia ei nu constă deloc, cum se crede, în trecerea ei prin orificiile simţurilor, pentru a reapare oglindită în conştiinţă, căci, la prima analiză, acest *în afară*, care presupune noţiunea spaţiului, se află tot în mintea noastră, tocmai acolo aflându-se scena adevărată a lucrurilor.

Faţă de acest adevăr, singurele date mai sigure de care dispunem, sunt senzaţiile. Dar acestea nu sunt decât nişte iritaţii ale organelor senzoriale, nişte reacţii specifice subcutanate care nu conţin nimic obiectiv ce ar fi în afara noastră. Numai după ce intelectul, în virtutea legii sale apriorice a cauzalităţii, ia senzaţia drept efectul unei cauze, o materializează, o temporalizează şi o proiectează (transpune) în spaţiu, altă formă a sa aprioric, - numai şi numai în urma acestui proces de obiectivare în care intelectul foloseşte senzaţiile ca material brut, cauza apare pentru conştiinţă ca obiect, ca lucru exterior spaţial-temporal-material.

Deci lumea este numai o reprezentare a noastră, o înfăţişare în conştiinţă a realităţii în formele apriorice şi funcţiunile intelectului, cum numesc spaţiul, timpul şi cauzalitatea (materializarea) Kant şi Schopenhauer; sau acoperite de vălul amăgitor al Māyei, cum se exprimă mai plastic *Upanişadele Vedelor*.

Această concepţie a idealismului transcedental kantiano-schopenhauerian, redată în diferite variante, o găsim, în trăsături generale, în foarte multe poezii filosofice ale lui Eminescu, dar, mai ales, în nuvela sa Sărmanul Dionis. Singura remarcă care s-ar putea face e că Eminescu, de cele mai multe ori, cade în extrema idealismului absolut, care trece cu vederea realitatea din dosul fenomenelor şi reduce lumea la o simplă fantasmagorie; ceea ce face ca acest idealism nihilist, altoit pe un fond romantic, să apară unilateral în faţa ideal-realismului bine închegat al lui Schopenhauer.

Celelalte trei mari capitole ale sistemului schopenhauerian sunt metafizica voinţei, estetica şi etica.

Lumea materială din jurul nostru, în ultimă analiză, este o reprezentare, care, luată izolat, nu prezintă decât o creaţie a intelectului, un simplu vis fără consistenţă. Ce este, însă, lucrul

în sine, marea realitate, care stă în dosul acestor văluri, urzite de intelect? Răspunsul la această întrebare constituie marea „descoperire metafizică" a lui Schopenhauer. Fiind în afara formelor și funcțiilor de spațializare, temporalizare și materializare ale funcțiilor intelectului, această realitate nu poate fi decât forță, energie sau, mai bine-zis, potențialul lor. Cunoaștem noi, însă, cu tot progresul științelor ce sunt în sine, gravitatea, electricitatea, magnetismul, forțele mecanice, chimice, forța vegetativă, vitală etc.? Problema ar rămâne etern nesoluționată, dacă cifrul acestei enigme, nu l-am purta chiar în noi: e ceea ce se numește voință[1]. Voința este singura forță care nu este dată direct, în intuiția internă, și pentru a explica necunoscutul prin cunoscut, Schopenhauer numește orice forță voință. Diferența între cele mai primitive forțe ale naturii și voința noastră e numai în grad, nicidecum în esență.

Potențialul energetic, substratul forțelor este, așadar, tocmai ceea ce constituie lucrul în sine, realitatea ultimă și absolută, voința universală cosmică. Prin urmare, lumea are două aspecte sau două existențe: una obiectivă, ca reprezentare în conștiința noastră și alta, subiectivă, reală, ca lucru în sine, ca voință.

Spațiul nu ne permite să intrăm în amănuntele metodei introspective a lui Schopenhauer și, cu atât mai puțin, în bogăția argumentelor științifice care creează o temelie de nezdruncinat ideii sale fundamentale. Pe de altă parte, concepția voluntaristă ocupă prea puțin loc în opera lui Eminescu. Cosmogonia voluntaristă din *Rugăciunea unui dac* sau din *Scrisoarea I* exprimă mai mult cugetarea *Upanișadelor* sau ipotezele metafizice ale lui Eduard von Hartmann, decât ideile sever controlate, clădite pe temelia solidă a intuiției externe-interene a lui Schopenhauer. Un alt domeniu în care se mai resimte întrucâtva ideologia voluntaristă, îl constituie poeziile sale pesimiste, de care ne vom ocupa în cele ce urmează.

Eminescu, înainte de toate, e un mare poet. De aceea, faptul că el n-a avut un sistem filosofic al său, sau că ideile exprimate în operele sale nu au pecetea originalității, nu-i diminuează câtuși de puțin valoarea și nu-l coboară întru nimic din înălțimile olimpice ale literaturii noastre. Eminescu e mare prin geniul său poetic, nu prin filosofie.

Nu mai puțin adevărat, însă, e că Eminescu-poet, s-a format tot la școala schopenhaueriană ale cărei principii estetice au avut asupra lui înrâurirea cea mai binefacătoare. S-ar putea afirma chiar, fără nici o rezervă, că capitolul asupra esteticii poeziei a fost, pentru regăsirea geniului său, tot atât de hotărâtor ca și capitolul imediat următor al Metafizicii muzicii pentru Ricahard Wagner, care, mai târziu, ajuns mare compozitor, îi dedica maestrului, *Inelului Nibelungilor*.

Condițiile estetice pe care le impunea Maiorescu operelor literare pentru crearea unei literaturi cu fond serios, într-o formă desăvârșită, erau în cea mai mare parte, împrumutate din estetica lui Schopenhauer. Condiția esențială și principală pe care trebuie să o îndeplinească estetica poeziei, după Schopenhauer, e ca mijloacele sale de expresie, cuvintele, să nu fie noțiuni abstracte și generale, lipsite de conținutul lor concret, ci să cuprindă imagini sensibile adecvate obiectelor pe care le reprezintă și în măsură de a trezi aceste imagini în fantezia cititorului. Ori, noi știm că nimeni n-a îndeplinit mai strălucitor aceste condiții ca Eminescu. Folosind limba poporului și limba scrierilor vechi, plină de imagini sensibile, Eminescu a putut să dea expresie uriașei sale puteri de a da culoare și viață cuvintelor și de a realiza, din punct de vedere al formei și expresiei, cea mai înaltă originalitate.

Ceea ce se resimte cel mai mult în opera lui Eminescu este problema valorii și sensului

1 Prin voință nu trebuie să înțelegem numai așa-numitele acte ale voinței. În filosofia lui Schopenhauer această noțiune are o sferă mult mai întinsă: toate emoțiile, sentimentele, dorințele, voliționile și veleitățile sunt vibrații și manifestări ale aceleiași voințe.

vieții, care constituie concluziile finale ale filosofiei lui Schopenhauer, formând așa-numitul pesimism schopenhauerian.

Pesimismul lui Schopenhauer derivă din metafizica voinței:

Orice plăcere, prin însăși natura lucrurilor, este negativă. Oricărei satisfacții îi precede o voință sau dorință, ceea ce presupune o lipsă, un neajuns, prin urmare, suferință. Însă odată cu împlinirea, încetează și dorința și, deci, și simțul satisfacției, de aceea senzația fericirii nu poate fi niciodată altceva decât o senzație de eliberare de durere sau trebuință. Înlăturând toate piedicile și atingând scopul, noi nu ajungem altceva decât să scăpăm de suferință sau dorință, așadar, ne întoarcem la starea în care ne aflam până la ivirea lor.

Pentru prima dată în istoria cugetării, suferința lui Schopenhauer, apare nu ca un element accidental al existenței, ci inerent ei. Într-adevăr, prin faptul că voința, prin însăși ființa sa, nu poate fi satisfăcută, căci o împlinire a ei naște îndată dorințe noi și mai ales, prin faptul că orice dorință are la baza ei o lipsă, un neajuns, deci o suferință, e natural ca suma suferințelor să covârșească totalitatea plăcerilor.

Piatra desăvârșitoare a pesimismului lui Schopenhauer este aceeași metafizică a voinței, care i-a constituit temelia.

Deoarece existența este în întregime manifestarea și afirmarea continuă a voinței, suferința se justifică prin însuși faptul voirii, căci existența este așa cum dorește voința. Răul care tronează în lume nu este nici accidental, nici rezultatul unei nedreptăți, dimpotrivă, el este consecința necesară a voirii veșnic nesatisfăcute și tocmai suferința este aceea care restabilește echilibrul balanței eternei justiții.

Aceasta este, în linii mari, filiera ideilor pesimismului schopenhauerian.

Deja aceste câteva considerații ne permit să observăm marea deosebire între pesimismul schopenhauerian și cel eminescian. Schopenhauer, asemenea lui Oedip, disecă cu necruțare răul până la rădăcina lui, pentru a-i găsi, în cele din urmă, remediul. Privirii lui nu-i scapă nimic. El privește cu durere mocirla morală în care se zbate omenirea, este pătruns de tot tragismul non-sensului existenței, observă mrejele marii iluzii a voinței care orbește pe muritori; dar în același timp, privirea lui descoperă, de cealaltă parte, poteca ce urcă spre înălțimile senine ale eliberării... Lumea lui Schopenhauer nu este infernul lui Dante. La poarta ei n-are ce căuta inscripția: „Lăsați orice speranță, voi care intrați!"

Dimpotrivă, lumea lui Eminescu pare mult mai condamnată, cerul este mult mai mohorât. Și aceasta pentru că Eminescu nu și-a însușit de la Schopenhauer decât argumentele rechizitoriului său asupra lumii, nu însă și spiritul etic al ideologiei sale pesimiste.

De aceea, în lumina acestor afirmații, Eminescu apare mai mult un decepționat romantic decât un pesimist schopenhauerian și stă, prin spiritul ideilor sale, mult mai aproape de Leopardi decât de Schopenhauer, care departe de a nega răul, neagă, totuși, cu toată tăria, puterea lui absolută asupra omului.

Dacă pesimismul tânguitor al romanticilor și al poeților sentimentali, atinși de funestul „mal du siècle", duce la descurajare și la atitudine pasivă și lasă față de viață, pesimismul filosofic al lui Schopenhauer este plin de noblețe și sublim, tocmai prin spiritul său combativ, prin chemarea la luptă până la victoria finală. Iată de ce idealul suprem al eticii sale liberatoare nu este fericirea, lipsa căreia o deplâng romanticii, ci o viață de luptător, „o viață eroică" (ein heroischer Lebenslauf).

„Pentru a deveni plantă, pentru a se elibera de întuneric, sămânța trebuie să moară", zice undeva Rabindranath Tagore. Tot astfel și omul. Eliberarea și realizarea de sine se obțin numai cu prețul unei transformări lăuntrice radicale, care constă în înfrângerea și extirparea

omului vechi din noi, în descătușarea eului nostru superior din lanțurile marii iluzii.

Ceea ce uimește, e faptul că Eminescu n-a însușit din filosofia lui Schopenhauer partea ei cea mai frumoasă și nu s-a pătruns de suprema poruncă „stirb und werde!" (mori și te desăvârșește) Poate că din această cauză, și noi o știm prea bine, el s-a simțit întotdeauna „pe acest pământ obscur, un străin care rătăcește" și a fost atât de nefericit...